

سرشناسه: صدر، سید محمد باقر. ۱۹۳۵ - ۱۹۸۰ م. Sudr, Muhammad Baqir.
 المدرسۃ القرآنیة: التفسیر الموضوعی والتفسیر التحزینی فی القرآن الکریم، السنتن التاریخیة فی القرآن الکریم.
 عناصر المجتمع فی القرآن الکریم. فارسی
 عدوان و نام بدیداور: علوم قرآن / سید محمد باقر صدر؛ مترجم سید جلال میرآقایی؛ ویراستار سعید فلاحی؛
 [برای] پژوهشگاه تخصصی شهید صدر.
 مشخصات نشر: قم: دارالصدر. ۱۳۹۹.
 مشخصات ظاهری: ۱۶۰ ص. ۲۱×۱۴ س.م.
 شابک: ۷۹-۸-۵۸۶۰-۹۶۴-۹۷۸-۲۵۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست نویسی: فیپا
 کتابنامه. قرآن -- بررسی و شناخت. Qur'an -- Surveys
 تفسیر -- فن. Koran -- Criticism, Interpretation, etc -- Technique
 قرآن -- علوم قرآنی. Qur'an -- Qur'anic sciences
 میرآقایی، سید جلال، ۱۳۲۱-، مترجم. فلاحی، سعید (ویراستار). پژوهشگاه علمی تخصصی شهید صدر
 رده بندی کنگره: BP۹۱/۵
 رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۷۱
 شماره کتابشناسی ملی: ۶۱۲۸۹۸۳

پژوهشگاه تخصصی شهید صدر

علوم قرآن

استاد شهید آیت الله سید محمد باقر صدر

مترجم: سید جلال میرآقایی

ویراستار: سعید فلاحی

ناشر: انتشارات دارالصدر

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۹

چاپ: شریعت

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

شابک: ۷۹-۸-۵۸۶۰-۹۶۴-۹۷۸

قیمت: ۲۵۰۰۰ ریال

حق چاپ محفوظ

علومِ قرآن

استاد شهید آیت الله سید محمد باقر صدر

مترجم: سید جلال میر آقایی

فهرست

- مقدمه پژوهشگاه | ۹
- درس اول: درآمد | ۱۵
- نام‌های قرآن | ۱۵
- علوم قرآن | ۱۸
- تاریخ علوم قرآن | ۱۹
- تشویق مردم به تدبر در قرآن | ۲۱
- درس دوم: نزول قرآن | ۲۵
- نزول قرآن از راه وحی | ۲۵
- انواع وحی | ۲۶
- قرآن کریم دو بار بر پیامبر ﷺ نازل شد | ۲۷
- نزول تدریجی قرآن | ۲۹

درس سوم: اسباب نزول | ۳۳

معنای سبب نزول | ۳۳

فایده شناخت سبب نزول | ۳۶

نزول چند آیه برای یک سبب و وجود چند سبب برای یک آیه | ۳۷

توجه به عام بودن لفظ، نه خاص بودن سبب | ۴۰

درس چهارم: ابعاد تحولی که قرآن کریم آفرید | ۴۳

آزادسازی انسان از بت پرستی | ۴۳

آزادسازی خردها | ۴۹

آزادسازی انسان از شهوت پرستی | ۵۲

درس پنجم: مکی و مدنی | ۵۷

معنای مکی و مدنی | ۵۷

گزینش یکی از رویکردها | ۵۸

راه شناخت مکی و مدنی | ۶۰

دیدگاه ما درباره این ویژگی‌ها | ۶۲

شبهات درباره مکی و مدنی | ۶۳

الف) شدت، خشونت و ناسزاگویی در اسلوب آیات و سور مکی | ۶۶

ب) آیات و سوره‌های مکی کوتاه هستند | ۷۴

ج) نبود قانون‌گذاری و تشریع احکام در سوره‌های مکی | ۷۵

د) نبود دلیل و برهان در بخش مکی | ۷۷

تفاوت‌های حقیقی بین مکی و مدنی | ۸۱

تفسیر صحیح تفاوت بین مکی و مدنی | ۸۳

درس ششم: اعجاز قرآن | ۸۷

معجزه چیست؟ | ۸۷

تفاوت بین معجزه و نوآوری علمی | ۸۹

قرآن، معجزه‌ای بزرگ | ۸۹

برخی از دلایل اعجاز قرآن | ۹۰

درس هفتم: تفسیر و تأویل | ۹۹

۱. معناشناسی واژه تفسیر | ۹۹

تفسیر، امری نسبی یا مطلق و ثابت | ۱۰۲

۲. تفسیر لفظ و تفسیر معنا | ۱۰۳

اهمیت شناخت تفاوت میان تفسیر لفظ و تفسیر معنا | ۱۰۵

دانش تفسیر | ۱۰۷

تأویل | ۱۰۹

برخی گرایش‌ها درباره نسبت میان تفسیر و تأویل | ۱۰۹

نظر ما درباره این گرایش‌ها | ۱۱۱

درس هشتم: مفسر | ۱۱۷

بایستگی‌های مفسر | ۱۱۷

درس نهم: تفسیر در عصر رسول اکرم صلی الله علیه و آله | ۱۲۳

معاصران وحی به طور کامل قرآن را درک نکردند | ۱۲۳

دلیل بردرک کامل اصحاب | ۱۲۵

نقش پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در تفسیر | ۱۲۹

تفسیر در عصر شکل‌گیری | ۱۳۸

نمایه | ۱۴۳

کتاب‌نامه | ۱۵۵

مقدمه پژوهشگاه

بالندگی امت اسلام همواره مرهون تلاش‌های عالمان آگاه و زمان‌شناس بوده است. در این میان نقش آنان در دوران سیاه استعمار و استبداد اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا سال‌ها ستم و تبلیغات سوء استکبار سبب شده بود که بسیاری از فرزندان امت، باور خود به قدرت دینشان را از دست بدهند یا نتوانند تصور کنند که اسلام واقعاً چگونه می‌تواند پس از این همه تحول تمدنی و دگرگونی ابزارها و پیشرفت علم، زندگی آنها را سامان دهد. اینجا بود که بزرگ‌مردانی در میدان اندیشه به پا خاستند و در نبرد نظری و فکری با دشمنان امت اسلام، از مرزهای دین‌پاسداری کردند و با هوشیاری تمام به شناساندن مکتب اسلام و دفاع از تمامیت آن برآمدند. یکی از برجسته‌ترین چهره‌های معاصر در این عرصه، شهید والا مقام آیت الله سید محمد باقر صدر بود که در نهضت فکری نوین اسلام نقشی بی‌بدیل ایفا کرد و توانست با آثار و افکار نوآورانه، عمیق و همه‌جانبه‌اش راه امت اسلامی را به سوی نهضت فکری فراگیر اسلامی هموار کند.

شهید سید محمد باقر صدر با برخورداری از نبوغی کم نظیر و به برکت تلاش های علمی خستگی ناپذیر و با احاطه بر ساحت گسترده معارف دینی، اندیشه اسلامی را با روشی نو ارائه کرد و پرسش های انسان معاصر را بر اساس مبانی اسلام پاسخ داد. او مکتب اسلام را با مکتب ها و اندیشه های تمدن مادی مدرن مقایسه کرد و با نقد دقیق و عمیق این مکتب ها، قدرت اسلام را برای سامان دهی همه ابعاد زندگی انسان به ظهور رساند و نشان داد که تنها اسلام می تواند زندگی سعادت مند دنیوی و اخروی انسان را تأمین کند.

چشم شب پرست استکبار نتوانست مدت زیادی درخشش شهید صدر را تحمل کند و او تنها پس از ۴۶ سال زندگی در میان امت اسلامی، به دست ستمکاران رژیم بعث عراق به شهادت رسید؛ اما در همین مدت کوتاه، انبوهی از آثار کم نظیر را به جا گذاشت که نه تنها در دوران حیاتش، گنجینه فکری گران بهایی بود که نقش مهمی در پیشرفت نهضت امت اسلامی داشت، بلکه هنوز هم به رغم گذشت چند دهه از شهادت او همچنان تازه و راه گشاست و دست نیاز اندیشمندان و پژوهشگران به سوی آن دراز است.

از این رو با توجه به اینکه همچنان مراکز علمی و پژوهشی از فکر و دانش او الهام می گیرند و ساحت اندیشه به آثار علمی و نوآوری های وی در همه عرصه های تحقیقی محتاج است، پژوهشگاه تخصصی شهید صدر وظیفه خود دید که در اولین اقدام به شکلی درخور به احیای میراث علمی و فکری وی بپردازد. بنابراین با تحقیق دوباره در آثار چاپ شده و افزودن آثار به چاپ نرسیده، مجموعه آثار شهید صدر را در ۲۱ جلد و با عنوان «موسوعة الإمام الشهيد السید محمد باقر الصدر» به چاپ رساند. سپس در گام بعد، ترجمه این آثار به زبان های زنده را در دستور کار خود قرار داد. در این میان

بی شک زبان فارسی از اولویت ویژه‌ای برخوردار بود. پیش از این برخی از کتاب‌های استاد شهید به زبان فارسی ترجمه و منتشر شده بود - که باید از همه مترجمان عالی قدری که در این زمینه تلاش‌های ارزشمندی کردند تشکر و قدردانی کرد - اما بیشتر این آثار ویژگی‌های مطلوب ترجمه امانت دار و گویا و رسا را نداشتند؛ افزون بر این، همین ترجمه‌ها نیز در بسیاری از مراکز فرهنگی و علمی در دسترس علاقه‌مندان نبود؛ از این رو پژوهشگاه بر آن شد که تألیفات شهید صدر را - به استثنای تألیفات تخصصی حوزوی - به شیوه‌ای صحیح و توسط گروهی از مترجمان زبده به زبان فارسی برگرداند و در اختیار اهل فضل و علم قرار دهد. در این ترجمه‌ها سعی وافر بر آن بوده که امانت و دقت در نقل آرا و افکار به خوبی رعایت شود؛ علاوه بر آن، گویایی و شیوایی آنها نیز در حد مطلوب فراهم باشد. پس از پایان کار ترجمه، تطبیق ترجمه با متن عربی و ویرایش‌های محتوایی و صوری با دقت تمام انجام گرفت. همچنین گروه تحقیق، منابع یا توضیحاتی را به متن افزودند. افزوده‌های نویسنده یا مترجم در پاورقی، با درج عنوان مشخص شده و توضیحات و منابع افزوده شده از سوی گروه تحقیق پژوهشگاه بدون عنوان آمده است تا مطالب از یکدیگر متمایز باشد. عنوان‌های افزوده شده از سوی گروه تحقیق نیز در کروش قرار داده شده تا از عنوان‌های نویسنده متمایز باشد.

شایان ذکر است که فرایند تحقیق و پژوهش در آثار استاد شهید آیت الله سید محمد باقر صدر و به سازی ترجمه‌های این آثار همچنان ادامه دارد و از این رو گروه تحقیق پژوهشگاه از نظرات پژوهشگران گرامی و خوانندگان محترم در این باره استقبال می‌کند.

کتاب علوم قرآن

کتابی که اکنون پیش روی خواننده گرامی قرار دارد، مجموعه درس‌های علوم قرآن است که استاد شهید آیت‌الله سید محمدباقر صدر در سال ۱۳۸۴ ق. برای تدریس در دانشکده اصول‌الدین بغداد به رشته تحریر درآورده بود.

مقصود از علوم قرآن در ابتدای این درس‌ها این‌طور توضیح داده شده است:

علوم قرآن عبارت است از دانش‌ها و پژوهش‌های مربوط به قرآن کریم که به تناسب جنبه‌های مختلفی که از این کتاب بررسی می‌کنند، از یکدیگر تفاوت می‌یابند؛ زیرا قرآن دارای جنبه‌های مختلفی است و با نظربه هریک از این جنبه‌ها، موضوع پژوهشی ویژه قرار می‌گیرد.

این درس‌ها ابتدا در مجله رساله‌الاسلام که نشریه دانشکده اصول‌الدین بود به چاپ رسید؛ البته در این مجله به نام نویسنده این مقالات (شهید صدر) اشاره‌ای نشده بود. هم‌زمان و به پیشنهاد شهید صدر، شهید سید محمدباقر حکیم نیز این دروس را در دانشکده تدریس می‌کرد که ماده درسی سال اول و بخشی از ماده درسی سال دوم در موضوع علوم قرآن را تشکیل می‌داد. خود او نیز شماری دیگر از دروس مربوط را برای تکمیل ماده درسی سال دوم و سال‌های سوم و چهارم نگاشت. مجموعه این دروس که همگی ابتدا در شماره‌های مختلف مجله رساله‌الاسلام منتشر شده بود، توسط «المجمع العلمی الاسلامی» در قالب کتابی مستقل به چاپ رسید. سومین بار این مجموعه همراه با اصلاحات و اضافاتی در «مجمع الفکر الاسلامی» در قم به چاپ رسید که در این چاپ با نظارت خود

شهید سید محمدباقر حکیم نوشته‌های ایشان از نوشته‌های شهید صدر متمایز شده بود.

پژوهشگاه تخصصی شهید صدر بنا به شیوه خود در چاپ آثار شهید صرفاً نوشته‌های خود استاد شهید آیت‌الله سید محمدباقر صدر را در کنار دروس تفسیر موضوعی و نیز مجموعه‌ای از مقالات قرآنی وی در جلد ۱۹ «موسوعة الإمام الشهيد السيد محمدباقر الصدر» با عنوان «المدرسة القرآنية» به چاپ رساند و نوشته‌های شهید سید محمدباقر حکیم و سایر اضافات چاپ‌های گوناگون را حذف کرد. البته در چاپ اول این مجموعه به اشتباه درس «جمع القرآن وتاریخه» اثر شهید سید محمدباقر حکیم نیز آورده شده بود که این اشتباه در چاپ‌های بعد اصلاح و این درس از مجموعه دروس کتاب حذف شد.

نخست این مجموعه با نام پژوهش‌های قرآنی و در قطع وزیری به فارسی ترجمه شد و به چاپ رسید.

مجموعه حاضر نیز ترجمه بخش علوم القرآن کتاب یادشده است که با توجه به مطالب بسیار ارزشمند و به منظور استفاده هرچه بیشتر و راحت‌تر علاقه‌مندان، به طور مستقل به خوانندگان محترم تقدیم می‌شود.

امیدواریم خداوند متعال این تلاش را قبول فرماید و همه دست‌اندرکاران را با پاداش کریمانه‌اش بنوازد، که اوشنوا و اجابتگر است.

پژوهشگاه تخصصی شهید صدر